

Recenzje

Philip C. Kendall

„Zaburzenia okresu dzieciństwa i adolescencji”

Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne 2004

ss. 248

Okres dzieciństwa i adolescencji jest szczególnym etapem w rozwoju każdego człowieka: tempo, dynamika i różnorodność zachodzących w tym czasie zmian są bardzo intensywne. Ponadto od jakości tych zmian w dużym stopniu zależy funkcjonowanie człowieka w kolejnych etapach rozwojowych – bardzo istotna jest więc znajomość etiologii, mechanizmów i sposobów leczenia zaburzeń dziecięcych. O tym traktuje najnowsza książka Philipa C. Kendalla, profesora psychologii w Temple University w Filadelfii i równocześnie wieloletniego praktyka – klinicystę. Publikacja została wydana w serii „Psychologia Kliniczna” (GWP).

Książka składa się z dwunastu rozdziałów, z czego osiem dotyczy głównych zaburzeń okresu dzieciństwa i adolescencji (zaburzenia zachowania, zespół nadpobudliwości psychoruchowej z deficytem uwagi, zaburzenia lękowe, depresja, zaburzenia odżywiania, upośledzenie umysłowe i zaburzenia uczenia się, całościowe zaburzenia rozwojowe oraz tiki i zaburzenia wydalania). Każde zaburzenie – jego etiologia, przebieg i sposoby leczenia – omawiane jest w kontekście najnowszych badań naukowych oraz w odniesieniu do różnych modeli teoretycznych, zaprezentowanych w oddzielnym rozdziale, w którym Autor dokonał syntetycznego przeglądu kilku modeli teoretycznych, użytecznych w wyjaśnianiu psychopatologii wieku dziecięcego. W sposób niezwykle przystępny wyjaśnił najistotniejsze założenia teoretyczne poszczególnych modeli, przywołując podstawowe terminy i przytaczając nazwiska czołowych przedstawicieli poszczególnych kierunków. Ponadto każdy z zaprezentowanych modeli został oceniony z uwzględnieniem jego pozytywnych i negatywnych aspektów. Należy jednak dodać, że model systemowy zaprezentowano w zbyt dużym uproszczeniu, na co zwróciła uwagę w przypisie polska redakcja naukowa. Na koniec tego rozdziału autor podaje najnowsze trendy w odniesieniu do modeli psychopatologii: ponieważ nie istnieje jeden uniwersalny model wyjaśniający każde zaburzenie, pojawia się tendencja do tworzenia raczej wąsko ukierunkowanych modeli, dostosowanych do pojedynczego, konkretnego zaburzenia. Kolejny trend polega na tym, że modele coraz częściej mają charakter zintegrowany – opierają się na różnych założeniach teoretycznych.

W pozostałych rozdziałach autor opisuje specyficzne problemy związane z zaburzeniami dziecięcymi (rozdział 3) oraz samą specyfikę omawianego okresu rozwojowego (rozdział 1).

„Podróż przez krainę zaburzeń psychicznych wieku dziecięcego” (s. 15) autor rozpoczyna od ukazania specyfiki okresu dzieciństwa i adolescencji, tak bardzo odmiennie od pozostałych okresów rozwojowych. Przypomina, że dzieci nie są małymi dorosłymi; są mniej dojrzałe emocjonalnie, poznawczo, społecznie. Zwykle nie zdają sobie sprawy z występujących u nich zaburzeń, dlatego same nie szukają pomocy.

Specyficzne są również problemy, jakich doświadczają; co więcej – wiele zaburzeń jest typowych tylko dla tego okresu rozwojowego i albo nie pojawiają się w późniejszym czasie, albo występują w zmienionej formie. Inne zaburzenia rozpoczynają się w okresie dziecięcym i mogą trwać przez całe życie. Ponadto w diagnozowaniu zaburzeń dziecięcych szczególnie ważna jest znajomość tzw. norm rozwojowych, gdyż – jak uważa autor – „zaburzenia wieku dziecięcego najlepiej uwidaczniają się na tle normalnego rozwoju”. Zatem istotne jest zwrócenie uwagi na psychopatologię rozwojową i konieczność oceniania potencjalnych zaburzeń wieku dziecięcego na tle normalnego dla danego wieku rozwoju, bowiem każde dziecko w różnym okresie życia może przejawiać pewne objawy zaburzeń emocjonalnych, które u osoby starszej wiekiem należałoby traktować jako patologiczne. Drugim kryterium w diagnozowaniu psychopatologii są zakłócenia, jakie dane zachowanie powoduje w codziennym funkcjonowaniu. Tak więc w ujęciu autora diagnoza ma charakter negatywny (opis zaburzonych funkcji). Warto wspomnieć, że w polskiej praktyce klinicznej powszechnie stosuje się diagnozę całościową: negatywną i pozytywną (pozytywne cechy dziecka i jego środowiska).

Specyficzna jest również forma terapii zaburzeń dziecięcych. Autor zwraca uwagę na trzy ważne różnice między terapią dorosłych a terapią dzieci. Po pierwsze: w terapii dzieci ważna jest rola rodziny (zwłaszcza rodziców) jako podstawowego, naturalnego środowiska dla dziecka (kontekst rodzinny pojawia się również jako możliwy czynnik etiologiczny zaburzenia, np. niewłaściwy styl wychowawczy jako przyczyna zaburzeń zachowania). Po drugie: specyficzne są metody stosowane w terapii dziecięcej, które muszą być dostosowane do poziomu rozwoju i możliwości dziecka – dość popularną metodą jest zabawa. Należy dodać, że u dzieci wykorzystuje się także inne (poza zabawę) formy terapii zajęciowej, uwzględniające elementy plastyczne, muzyczne. I wreszcie ostatnia różnica dotyczy znaczenia i skuteczności leków psychoaktywnych, stosowanych w leczeniu zaburzeń osób dorosłych, a zarazem wykorzystywanych w terapii dziecięcej. Autor przytacza wyniki różnych badań i ostatecznie konkluduje, że w tej kwestii nadal nie ma jednoznaczności.

Wydaje się, że autor pominął kilka ważnych kwestii, jeśli chodzi o terapię dziecięcą: oprócz systemu rodzinnego istotna dla procesu zdrowienia dziecka jest współpraca z jego środowiskiem szkolno-wychowawczym (podobnie w powstawaniu zaburzeń istotną rolę odgrywać może szerszy kontekst społeczny – szkoła, grupa rówieśnicza, media). Metody terapii powinny być ukierunkowane nie tylko na leczenie zaburzeń, ale również na stymulowanie rozwoju pozostałych, niezaburzonych funkcji. Warto było również wspomnieć o specyfice terapeuty dziecięcego.

Jeśli chodzi o klasyfikację zaburzeń dziecięcych, Kendall wymienia dwa powszechnie znane i stosowane systemy klasyfikacyjne: Podręcznik Diagnostyczno-Statystyczny DSM-IV (1994) oraz Międzynarodową Klasyfikację Chorób ICD-10 (1992). Wspomina również o innych systemach klasyfikacji: wielozmiennym statystycznym systemie aksonometrycznym (Achenbach, 1982) oraz prostym systemie dzielącym zaburzenia na dwie grupy: zaburzenia z objawami skierowanymi do wewnątrz (internalizacyjnymi) i na zewnątrz (eksternalizacyjnymi). Wydaje się ważne to, że autor, pokazując niedoskonałe – jeśli chodzi o zaburzenia dziecięce – konstrukty klasyfikacyjne, zachowuje do nich dystans.

RECENZJE

Dużym atutem recenzowanej publikacji jest klarowny opis omawianych zaburzeń, według jednolitego schematu: przykład z praktyki klinicznej; opis i klasyfikacja zaburzenia w odniesieniu do standardów klasyfikacyjnych (DSM-IV i / lub ICD-10), charakterystyka populacji dotkniętej zaburzeniem (statystyki dotyczące liczebności, wieku, płci chorych dzieci, częstość występowania zaburzenia); przyczyny i przebieg zaburzenia oraz programy terapeutyczne. Podawanie przykładów z życia wraz z przełożeniem kryteriów diagnostycznych na potoczny, nienaukowy język pozwala na pełniejsze zrozumienie omawianego zaburzenia. Aczkolwiek warto dodać, że nie wszystkie przykłady pasują do polskich realiów (np. posługiwanie się przez rodziców bronią w aktach przemocy małżeńskiej, obserwowane przez dziecko jako przyczyna wystąpienia u niego zaburzeń zachowania).

W przypadkach bardziej złożonych zaburzeń autor wymienia ich podtypy czy też rodzaje i krótko je omawia, np. opisuje poszczególne rodzaje zaburzeń lękowych (zespół uogólnionego lęku, zaburzenie obsesyjno-kompulsywne, lękowe zaburzenie separacyjne, fobia szkolna). Podobnie szerzej omawia specyficzne zagadnienia związane z danym zaburzeniem – tak się dzieje w przypadku zachowań samouszkodzających, stanowiących jeden z bardziej problematycznych symptomów m.in. autyzmu. Niezwykle cenne jest omawianie poszczególnych zaburzeń w świetle najnowszych badań naukowych z całego świata – zarówno w odniesieniu do przyczyn powstania, jak i terapii zaburzenia, przy czym – w odniesieniu do terapii – uwaga autora koncentruje się przede wszystkim na tych sposobach leczenia, których skuteczność została dowiedziona empirycznie. W wielu miejscach podaje dość szczegółowo programy terapeutyczne. Warto dodać, że obok najnowszych ujęć tego zaburzenia pojawiają się również historyczne podejścia, np. teoria Bettelheima (1967) o „zimnym rodzicu” jako czynniku powodującym autyzm. Przy omawianiu terapii farmakologicznej autor podaje nazwy leków (np. przy leczeniu depresji).

Warte zauważenia jest też demaskowanie mitów dotyczących niektórych zaburzeń; np. w odniesieniu do ADHD takim mitem jest pogląd, że sposób odżywiania się (m.in. spożywanie pokarmów ze sztucznymi barwnikami lub konserwantami) może przyczyniać się do powstawania tego zaburzenia. Autor przytacza również kontrowersyjne hipotezy, których empiryczna weryfikacja nie daje jednoznacznych wyników, np. o wpływie fluorescencyjnego oświetlenia na powstawanie zespołu nadpobudliwości psychoruchowej. Kontrowersje odnoszą się również do pewnych proponowanych sposobów leczenia, których skuteczność jest potwierdzona empirycznie, aczkolwiek ich charakter budzi wątpliwości natury etycznej (np. awersyjna stymulacja elektryczna w terapii zachowań samouszkodzających). Autor wyraźnie twierdzi, że o wyborze danej metody terapeutycznej decydują „oprócz wyników solidnych pod względem metodologicznym wyników badań, także poglądy polityczne i osobiste” (s. 181). W odniesieniu do terapii przytacza również interesujące, ale nie zweryfikowane w badaniach empirycznych przykłady oddziaływań terapeutycznych, np. trening samoświadomości w leczeniu zespołu Tourette'a.

Autor wskazuje również najnowsze trendy i kierunki badań (np. zachowania seksualne osób autystycznych). W pracy pojawiają się również hipotezy, które aktualnie są weryfikowane, np. badania nad związkiem między wiekiem ojca a częstością występowania zespołu Downa. Wreszcie dotyka problematyki, obecnej i dyskutowanej także w Polsce, np. kwestia nauczania zintegrowanego dzieci zaburzonych psychicznie i zdrowych.

Zaprezentowane w książce rozumienie poszczególnych zaburzeń okresu dzieciństwa i adolescencji zasadniczo koresponduje z polskim podejściem do psychopatologii wieku dziecięcego. Wyjątek może stanowić ujęcie upośledzenia umysłowego, a ściślej – nazwanie nim stanu obniżonego ilorazu inteligencji spowodowanego deprywacją społeczną. W Polsce funkcjonuje termin: *zaniedbanie pedagogiczne*, a młodzi adepci psychologii są szczególnie uwrażliwiani, by zbyt wcześnie nie etykietować dziecka upośledzeniem umysłowym.

Podobnie, omawiając zaburzenia zachowania, autor przyjmuje założenie, że są to tylko zachowania agresywne. Z kolei zbyt mało uwagi przykładu do emocji będących źródłem tych zachowań agresywnych (gniew, złość, agresywność).

Stosunkowo mało uwagi autor poświęcił na omówienie tików, a mimowolne zanieczyszczenie się kałem potraktował bardzo skrótowo, podając jako przyczynę niewielką ilość badań tego zaburzenia. Poza tym co najmniej dyskusyjne jest omawianie w jednym rozdziale tików oraz *enuresis* i *encopresis*, ponieważ inne mechanizmy psychofizjologiczne leżą u podłoża tych ostatnich (dysfunkcja autonomicznego układu nerwowego). Występowanie tików należałoby raczej rozpatrywać łącznie z innymi zaburzeniami, dotyczącymi nagłych skurczów pewnych grup mięśniowych, np. z jękiem, którego omówienia zabrakło w recenzowanej pozycji wydawniczej.

Natomiast niewątpliwie zaletą publikacji jest spojrzenie na zaburzenie, a zwłaszcza na terapię, z różnych teoretycznych perspektyw (np. leczenie anoreksji w ujęciu terapii psychodynamicznej, behawioralnej, poznawczej i systemowej oraz leczenie farmakologiczne).

W ostatnim rozdziale książki pojawiają się dość oczywiste konkluzje autora: o różnorodności i złożoności zaburzeń okresu dzieciństwa i adolescencji; o braku jednoznacznych przyczyn większości zaburzeń oraz braku jednego i uniwersalnego podejścia terapeutycznego. Pojawiają się również prognozy dotyczące przyszłych kierunków badań. Szczególnie interesujące wydaje się zakończenie pracy. Autor opisuje szczegółowo sześć sytuacji (przypadki konkretnych zaburzeń), dołączając do każdej z nich pytania, na które odpowiedź wymaga zaangażowania osobistych przekonań i opinii (np. kwestia ograniczania praw reprodukcyjnych osobom upośledzonym umysłowo). Czytelnik – wzbogacony wiedzą teoretyczną o zaburzeniach – jest bezpośrednio konfrontowany z implikacjami praktycznymi i dylematami, przed którymi stają lekarze, wychowawcy, opiekunowie i wreszcie same dzieci, przejawiające specyficzne trudności rozwojowe. Autor zamieszcza również wykaz publikacji, adresowany dla Czytelników pragnących pogłębić swoją wiedzę z zakresu zaburzeń okresu dzieciństwa i adolescencji (literatura zalecana). Dużym ułatwieniem w swobodnym poruszaniu się w omawianej problematyce może być indeks nazwisk i indeks rzeczowy, zamieszczone na końcu książki.

Wydaje się, że recenzowana publikacja może stanowić kompendium wiedzy z psychologii klinicznej dzieci i młodzieży dla studentów psychologii, psychologów, psychiatrów, teoretyków i praktyków psychologii klinicznej. Lektura tej książki w istotny sposób może usystematyzować lub poszerzyć wiedzę dotyczącą zaburzeń okresu dzieciństwa i adolescencji. Natomiast prosty i zrozumiały język autora, a także liczne przykłady z jego praktyki terapeutycznej, mogą zainteresować szerokie grono Czytelników, którzy chcą poznać i zrozumieć specyfikę trudności dziecięcych – książka może również być użyteczna dla rodziców, nauczycieli oraz wychowawców i wreszcie dla samej młodzieży, borykającej się z problemami okresu adolescencji.

RECENZJE

Elżbieta Weinmüller, Leszek Szewczyk
Zakład Psychologii Klinicznej Dzieci i Młodzieży
Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego